

## יסודות תענית

### שיעור ראשון

#### המצוה להריע בחצוצרות בשעת צרה

##### מקורות

- א. במדבר פרק י פס' ט-י
- ב. ספרי פרשת בהעלותך פסקה עו
- ג. ספר המצוות לרמב"ם מ"ע נט; [מניין המצוות הקצר בפתיחת 'משנה תורה' מ"ע נט]; פתיחה להלכות תעניות; הלכות תעניות פ"א ה"א-ד; מגיד משנה שם, ה"א
- ד. פירוש רבי חיים פלטיאל במדבר י, ב; חזקוני שם, י
- ה. משנה ר"ה כו; גמ' ר"ה כז. "ובתעניות... אבל בעלמא לא"; רש"י כו: ד"ה שמצות; פירוש המשנה לרמב"ם ר"ה פ"ג מ"ג
- ו. גמ' תענית יד. "מהו אלו... בעננו"; רמב"ן תענית טו. "וקשיא לן..."; רשב"א כז. ד"ה תניא
- ז. ספר החינוך מצוה שפד
- ח. מגן אברהם פתיחה לסי' תקעו

##### ספרי בהעלותך פסקה עו

וכי תבאו מלחמה בארצכם - במשמע בין שאתם יוצאים עליהם ובין שהם באים עליכם.

על הצר הצר - במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר. אתה אומר במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר, או אינו מדבר אלא בכל המלחמות שבתורה? ת"ל 'ונושעתם מאויביכם'. אמרת צא וראה איזו היא מלחמה שישראל נושעים ממנה ואין אחריה שעבוד, אין אתה מוצא אלא מלחמת גוג ומגוג. וכן הוא אומר 'ויצא ה' ונלחם בגוים ההם'. מהו אומר? 'והיה ה' למלך על כל הארץ'. ר' עקיבא אומר: אין לי אלא מלחמה, שדפון וירקון ואשה מקשה לילד וספינה המטרפת בים מנין? ת"ל 'על הצר הצורר אתכם' - על כל צרה וצרה שלא תבוא על הצבור 'והרעותם בחצוצרות' וגו'.

##### פירוש רבי חיים פלטיאל במדבר י, ב

עשה לך שתי חצוצרות כסף - פרש"י וכן בתנחומא: 'לך' - לצורך עצמך שיתקעו לפניך כלפני מלך וכשמת משה נגנזו ולא היה להם לאסוף את ישראל. וראייה לדבר, כשצרו על יריחו לא מצינו שהריעו כי אם בשופרות, וחצוצרות של משה ודאי נגנזו. ותימה, דבסמוך כתיב 'כי תבאו מלחמה בארצכם והריעותם בחצוצרות', והלא נגנזו קודם ביאתם לארץ? ואומר רבי, דיש בספרי 'וכי תבואו מלחמה בארצכם - במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר'.

## חזקוני במדבר י, י

והיה לכם לזכרון - שהרי ביום שמחתכם, דהיינו במועדיכם, ותקעתם על עולותיכם, וכשתתקעו ותריעו למלחמה יזכור לכם זכות הקרבנות ונושעתם.

## רמב"ן תענית טו.

וקשיא לן, היכי אמרינן הכא בשופרות, והא התרעה דתעניות בחצוצרות היא, כדתנן ובתעניות בשל זכרים כפופים ופיו מצופה כסף ושתי חצוצרות משני צדדים, שופר מקצר וחצוצרות מאריכות שמצות היום בחצוצרות, ותניא התם: במה דברים אמורים במקדש, אבל בגבולין, מקום שיש שופר, דהיינו בראש השנה ויובל, אין חצוצרות, מקום שיש חצוצרות דהיינו תעניות אין שופר. ויש לומר, דהאי תנא במקדש קאי דאיכא שופרות בתעניות, ומשום דבעא למיתנא סימן לדבר יריחו, דאינון שבע תקיעות בכהנים ושבע ימים, נקט הכי לסיומי למילתיה כולה מילתא ביריחו, כנ"ל. עוד יש לומר, דלא קפיד תנא למיקרי שופרא לחצוצרתא דאשתני שמיהו, ולא אתא אלא לאפוקי התרעה בפה.

אבל בירושלמי נראה שהם סבורין דתקיעה דתענית בשופרות ממש היא, לפי שמצינו שם במסכת ראש השנה: 'קומי ר' יהושע בן לוי תוקעין בתעניתא בשופר. ר' יוסי בעי: דיתקעון קמוי בחצוצרתא? ולא שמיע דתני חצוצרות במקדש אבל לא בגבולין, ובמכלתין נמי אמור בירושלמי: 'למה תוקעין בקרנתא? לומר חושביניהו כאלו גועים כבהמה לפניך'. ושוב מצאתי בתשובת הגאונים ז"ל שמהגנו לתקוע בתעניות בשופרות, ולפי זה יש לי לדחוק ולומר, דחצוצרות ליתנהו בגבולין אלא בשעת מלחמה, דכתיב 'כי תבואו מלחמה', חצוצרות בכנופיא דכל ישראל כתיב, הילכך במקדש בתעניות דהיא כנופיא דכל ישראל מצות היום בחצוצרות, ובשופר נמי תוקעין משום דכתיב 'בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'', אבל בגבולין בשעת מלחמה בחצוצרות בלבד תוקעין ומתפללין כסדר התעניות, כדאמרינן בגמרא: 'לפי שאין אומרינן זכרונות ושופרות אלא בר"ה ויובל ובשעת מלחמה', אלמא בשעת מלחמה אומר זכרונות ושופרות, ותוקעין בחצוצרות דקראי ניהו, הא בשאר תעניות התרועה גמרינן בהו, אבל בשופרות הוא דומיא דראש השנה.

וראיתי להראב"ד ז"ל, דלאו על שופרות של ברכות קאמר, דהנהו חצוצרות תני וכהנים הוו, אבל בתקיעה שלאחר תפלה קאמר, כשמרבין בתחנונים תוקעין בשופרות כדי להזכיר אילו של יצחק. ובירושלמי: 'למה תוקעין בקרנות לומר הנה אנו גועין לפניך כבהמה', והיינו דקתני ברייתא: 'שבע תעניות ובהם ז' התרעות', ואם על תקיעות של ברכות קאמר טובא הו. אלו דבריו ז"ל. ולא מילתא היא, שכבר הוכחנו מן סוגית הירושלמי שבמסכת ראש השנה שאין להם בגבולין אלא שופר ואין להם חצוצרות כלל, ועוד שהברייתא מפורשת היא ובהן שבע שבע התרעות, כלומר שבע התרעות בכל תענית ותענית, דשבע ברכות ניהו כדתנן 'על השביעית הוא אומר' ועל כל ברכה תקיעה וכדקתני לה בהדיא באידך פרקין, והשמיט הסופר מנוסח הרב ז"ל שבע אחד, אבל בכל הנוסחאות שבע שבע התרעות כתוב בהן וסימן לדבר יריחו.

## רשב"א ר"ה כז. ד"ה תניא

תניא נמי הכי, מקום שיש שופר אין חצוצרות מקום שיש חצוצרות אין שופר - פרש"י ז"ל: 'מקום שיש שופר, כגון ר"ה ויובל, מקום שיש חצוצרות, כגון תעניות', וכן פירשו רוב המפרשים. וכתב הרב בעל המאור ז"ל: ואני תמה ממה שראיתי בתשובת הגאונים ז"ל: 'נהגו לתקוע בתעניות בשופר', ולפי משנה זו נראה לנו שאין לנו לתקוע בתעניות בגבולין אלא בחצוצרות. והראב"ד ז"ל הוסיף בה קושיא במס' תענית בפרק כיצד, מדאמרינן התם: 'במה מתריעין? בשופר', והכא אמרינן בחצוצרות. ותירץ, דהכא בתקיעות שבסוף כל ברכה וברכה משש הברכות שמוסיפין, ואותן תקיעות והרעות היו בחצוצרות. וההיא הרעה שאמרו בפרק כיצד שהיא בשופר, היא הרעה שלא בשעת הברכות אלא בשעה שמרבין בתפלה ותחנונים. והיינו דאיכא מאן דאמר התם דאין מתריעין אלא בפה, והכא תנינן בהדיא בתעניות בשל כפופים. אבל מכל מקום כך נהגו בכל מקום כמנהגן של גאונים ז"ל ומנהגן תורה היא, ומצאתי סעד לדבריהם מן הירושלמי... אלמא בגבולין בתענית בשופר היו תוקעין, ואין חצוצרות לעולם בתענית אלא במקדש. ולפי זה, הא דקתני 'מקום שיש חצוצרות אין שופר', היינו בשעת מלחמה, כדכתיב 'והרעותם בחצוצרות'. אחר כך מצאתי כך לרמב"ן ג"ר בליקוטיו. ועוד אפשר לי לומר, דהא דתניא 'מקום שיש שופר' וכו', לאו עכובא הוא לתעניות שלא יהא אלא בחצוצרות, אלא לומר שאין תוקעין בגבולין בשנים בשופר וחצוצרות אלא באחד מהן, והילכך בר"ה ויובל שיש שופר על כל פנים בגבולין שמצות היום מן התורה בשופר

אין חצוצרות, ובתעניות אם יש שם חצוצרות אין שופר ואם יש שם שופר אין חצוצרות, ולא שיהא החיוב על כל פנים בתעניות בגבולין בחצוצרות, אלא שלא יהו שם שופר וחצוצרות. והא דמקשה בירושלמי: 'ויתקעון קומיה בחצוצרתא', חצוצרתא עם השופר קאמר. ואמר ליה דמתניתא תני כן דאין חצוצרות בגבולין, כלומר במקום שיש שופר וכל שהוא תוקע בשופר בגבולין בין בחובה כראש השנה, ויובל בין בבחירה כתעניות שאלו רצה לתקוע בזה או בזה עושה ותקע בשופר לא יביא לשם חצוצרות, וההיא ברייתא דמייתי התם בירושלמי היא היא ברייתא דמייתי הכא. ומעתה בגבולין שהנהיגו בשופר שהוא יותר מצוי הרשות בידן ובלבד שלא יביאו שם חצוצרות. כן נראה לי.

### ספר החינוך מצוה שפד

לתקוע בחצוצרות במקדש בכל יום בהקריב כל קרבן, וכמו כן בשעת הצרות, שנאמר 'וכי תבאו מלחמה' וגו'. וכתוב אחריו גם כן: 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם' וגו'. ונוהגת מצוה זו בזמן הבית, בכהנים שעליהם המצוה לתקוע בחצוצרות... ואם עברו על זה הכהנים ולא תקעו בשעת הקרבן, וכן אם לא תקעו בעת הצרה, ביטלו עשה זה.

### מגן אברהם פתיחה לסי' תקעו

כתב הרמב"ם: 'מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שלא תבוא, שנאמר והרעותם בחצוצרות וגו', ומדברי סופרים להתענות וכו' ומריעים בחצוצרות בלבד בגבולין'. וכתב המ"מ: 'והמחזור כדברי הרשב"א: או שופר או חצוצרות', עכ"ל. ואני תמה, למה אין אנו נוהגין לתקוע בעת צרה, ואף על פי שאין תענית ציבור בבבל, מכל מקום הלא מדאורייתא מצוה לתקוע בלא תענית.

בשעה טובה אנו מתחילים את סדרת שיעורי 'יסודות תענית'. כמבוא לעיסוק הסדור בתעניות השונות, נקדים עיון במצוה להריע בחצוצרות בשעת צרה, מצוה שהרמב"ם רואה אותה כיסוד לחובת התענית.

אלו דברי הרמב"ם בתחילת הלכות תעניות:

מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור, שנאמר 'על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות', כלומר כל דבר שייצר לכם, כגון בצורת ודבר וארבה וכיוצא בהן, זעקו עליהן והריעו. [הל' תעניות פ"א ה"א]

הרמב"ם מרחיב במשמעות הזעקה לה' בשעת צרה ובהשפעתה על ביטול הצרה, ולאחר מכן כותב הרמב"ם:

ומדברי סופרים להתענות על כל צרה שתבוא על הצבור עד שירוחמו מן השמים. [שם, ה"ד]

בכך מגדיר הרמב"ם כי מדין תורה קיימת חובה לזעוק ולהריע בחצוצרות בשעת צרה, ומדברי סופרים יש להוסיף תענית לתרועה ולזעקה.

מקור המצוה להריע בחצוצרות בפרשת בהעלותך:

וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות, ונזכרתם לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאיביכם. [במדבר י, ט]

אמנם, בדברי הרמב"ם ישנן שתי הרחבות שאינן מפורשות בכתוב:

- א. הכתוב מדבר על שעת מלחמה, ואילו הרמב"ם כותב שהמצוה קיימת בכל צרה.  
ב. הכתוב מצווה להריע בחצוצרות, ואילו הרמב"ם מוסיף שהמצוה היא "לזעוק ולהריע בחצוצרות", ומדבריו עולה כי התרועה מהווה כעין זעקה ותפילה.

נראה שמקורו של הרמב"ם הוא בדרשתו של רבי עקיבא המובאת בספרי:

רבי עקיבא אומר: אין לי אלא מלחמה, שדפון וירקון ואשה מקשה לילד וספינה המטרפת בים מני? תלמוד לומר 'על הצר הצורך אתכם' – על כל צרה וצרה שלא תבוא על הצבור.

[ספרי פרשת בהעלותך פסקה עו]

רבי עקיבא לומד מהכתוב "על הצר הצורך אתכם" שהמצוה נוהגת בכל צרה, ולא דווקא בשעת מלחמה. נראה שהבנה זו משליכה גם על הבנת מהות המצוה להריע בחצוצרות – זעקה לה' לישועה מהצרה.<sup>1</sup>

אמנם, ייתכן ושיטתו של רבי עקיבא אינה מוסכמת. בפסקה הקודמת לדרשתו של רבי עקיבא, הספרי מביא דרשה המצמצמת מאוד את המציאות עליה מדבר הכתוב:

במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר. אתה אומר במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר, או אינו מדבר אלא בכל המלחמות שבתורה? תלמוד לומר 'ונושעתם מאויביכם'. אמרת, צא וראה איזו היא מלחמה שישראל נושעים ממנה ואין אחריה שעבוד, אין אתה מוצא אלא מלחמת גוג ומגוג. וכן הוא אומר 'ויצא ה' ונלחם בגוים ההם', מהו אומר? 'והיה ה' למלך על כל הארץ'.  
[שם]

דרשה זו מעמידה את הכתוב דלעיל במלחמת גוג ומגוג, בה יתקיים הכתוב "ונזכרתם לפני ה' א-היכם ונושעתם מאויביכם" בשלמות.

רבי חיים פלטיאל, תלמידו של המהר"ם מרוטנבורג, מבאר על פי דרשה זו מדוע החצוצרות נגזרו בשעת מותו של משה:

עשה לך שתי חצוצרות כסף – פרש"י וכן בתנחומא: לך לצורך עצמך, שיתקעו לפניך כלפני מלך, וכשמת משה נגזרו ולא היה להם לאסוף את ישראל. וראייה לדבר, כשצרו על יריחו לא מצינו שהריעו כי אם בשופרות, וחצוצרות של משה ודאי נגזרו. ותימה, דבסמוך כתיב 'כי תבאו מלחמה בארצכם והריעותם בחצוצרות', והלא נגזרו קודם ביאתם לארץ? ואומר רבי, דיש בספרי: 'וכי תבואו מלחמה בארצכם – במלחמת גוג ומגוג הכתוב מדבר'.

[פירוש רבי חיים פלטיאל במדבר, שם]

על פי שיטה זו, המצוה להריע בחצוצרות אמורה בשעת מלחמה בלבד<sup>2</sup>, והיא נוהגת רק בדורו של משה ובמלחמת גוג ומגוג<sup>3</sup>.

נראה כי ההבדל בין שיטה זו לשיטת רבי עקיבא דלעיל אינה רק בהיקף המצוה אלא גם במהותה. על פי שיטה זו, תרועת החצוצרות אינה תפילה וזעקה, אלא היא תרועה שמבטאת את מלכות ה' ונוכחותו. התרועה 'מנכיחה' את השראת השכינה במחנה ישראל, ונוכחות השכינה מכלה את אויבי

<sup>1</sup> הגדרה זו מבוארת בדברי הרמב"ם [השגות לספר המצוות מ"ע ה]: "והיא מצוה על כל צרה וצרה שתבא על הצבור לצעוק לפניו בתפלה ובתרועה".

<sup>2</sup> הרב שלמה גורן [במאמרו 'התרועה והזעקה בעת מלחמה וצרה', בתוך ספרו 'תורת השבת והמועד' עמ' 326-327] מבאר על פי שיטה זו את טעמו של רבי יהודה [משנה טו.] שבעצירת גשמים לא אומרים בתפילה 'זכרונות ושופרות' – "לפי שאין אומרים זכרונות ושופרות אלא בראש השנה וביובלות ובשעת מלחמה" [גמ' טז-יז]; אמנם הר"ן [ו. ד"ה ויש שלמדו] כותב שגם לפי רבי יהודה אומרים 'זכרונות ושופרות' בכל שעת צרה, ודבריו אומרים ביחס לעצירת גשמים בלבד.

<sup>3</sup> שיטה זו מופיעה בפירושו של בעלי התוספות לתורה [ספר הג"ן במדבר י, ב; פענח רזא, שם]. [אמנם, יש המבארים את דברי הספרי באופן אחר. המלבי"ם [שם] כותב שהדרשה מלמדת שהמצוה קיימת גם במלחמת גוג ומגוג, ולא רק במלחמת עמלק ושבעת העממים. הנצי"ב [ספרי שם, ד"ה מהו אומר] טוען שאין כוונת הספרי להגביל את המצוה למלחמת גוג ומגוג בלבד, אלא כוונתו שההבטחה "ונושעתם מאויביכם" תתקיים בשלמותה במלחמת גוג ומגוג. לעומתם, המעשה רוקח [הל' תעניות פ"א ה"א] מבאר שהמצוה אינה קיימת לדורות, ועל פי זה מבאר את הסמ"ג המשמיט מצוה זו].

ה' ומושיעה את ישראל<sup>4</sup>. השראת השכינה במחנה ישראל בעוצמה כזו הייתה קיימת רק בדורו של משה, והיא תשוב רק לעתיד לבוא – במלחמת גוג ומגוג, בה יתקיים הכתוב [זכריה יד, ג] "ויצא ה' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב"<sup>5</sup>.

יש להעמיק את מחלוקת התנאים על פי דרשה נוספת של הספרי:

וכי תבאו מלחמה בארצכם – במשמע בין שאתם יוצאים עליהם ובין שהם באים עליכם.

[ספרי, שם]

הספרי לומד שהחובה להריע בחצוצרות קיימת בכל מלחמה – "בין שאתם יוצאים עליהם ובין שהם באים עליכם". דברים אלו מתאימים לשיטה שהמצוה נאמרה ביחס לשעת מלחמה, ולכן היא נוהגת בכל סוגי המלחמות. לעומת זאת, לשיטת רבי עקיבא, שהמצוה נאמרה ביחס לשעת צרה, מסתבר שהיא אמורה דווקא כאשר הגויים יצאו למלחמה ומציאות זו מהווה שעת צרה<sup>6</sup>.

מחלוקת עקרונית זו בביאור מצות התרועה בחצוצרות, מולידה שתי דרכים בראשונים בהבנת טיבה של התרועה הנעשית בתעניות.

המשנה במסכת ראש השנה אומרת:

ובתעניות בשל זכרים כפופין ופיהן מצופה כסף ושתי חצוצרות באמצע. שופר מקצר וחצוצרות מאריכות, שמצות היום בחצוצרות.

[משנה ר"ה ג, ד]

מפורש במשנה שקיימת חובה להריע בחצוצרות בתעניות.

הרמב"ם כותב בפירושו למשנה כי מקור החובה הוא במצות התורה:

ועשו מצות יום תענית בחצוצרות, לפי שאין תענית אלא בצרת ציבור, והרי אמר ה': 'על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות'.<sup>7</sup>

[פירוש המשנה לרמב"ם, שם]<sup>7</sup>

לעומתו, רש"י כותב:

שמצות היום בחצוצרות – דלכנופיא בעלמא נינהו, וכל כנופיא בחצוצרות, דכתיב 'והיו לך למקרא העדה'.

[רש"י ר"ה כו: ד"ה שמצות]

<sup>4</sup> סמך להבנה זו במהותה של תרועת החצוצרות בספר תהילים [פט, יא-טו]: "אתה דכאת כחלל רהב, בזרוע עזך פזרת אייבך... לך זרוע עם גבורה, תעז ידך תרום ימינך. צדק ומשפט מכון כסאך, חסד ואמת יקדמו פניך". המזמור משבח את ה' המפזר בזרוע עוזו את אויביו ועושה בהם את משפט צדקו. המזמור [שם, טז-יח] ממשיך ומדבר בשבחם של ישראל: "אשרי העם יודעי תרועה, ה' באור פניך יהלכון. בשמך יגילון כל היום, ובצדקתך ירמו. כי תפארת עזמו אתה, וברצונך תרום קרננו". מסתבר כי התרועה המדוברת, היא התרועה שישראל מריעים בשעת מלחמה, ובאמצעותה הם מנצחים: "ה' באור פניך יהלכון" – ישראל הולכים למלחמה באור פני ה'; ה' מלווה אותם והוא מכריע בשבילם את המערכה.

<sup>5</sup> אף על פי כן, ממקומות שונים בתנ"ך נראה שהריעו במלחמות נוספות: במלחמת הנקמה במדין [במדבר לא, ו], במלחמת יריחו [יהושע ו, א-כ], במלחמת ישראל בפלשתים [שמואל א ד, ה] ובמלחמת יהודה בישראל [דברי הימים ב יג, יב-טו]. [אמנם, במלחמת יריחו התרועה נעשתה בשופרות ולא בחצוצרות, וגם ביחס למלחמת מדין אומרת הגמרא [סוטה מג]: "וחצוצרות התרועה – אלו השופרות"; ועי' רמב"ן [תענית טו]. ומהרש"א [סוטה, שם התמהים על כך, וע"ע רש"י [סוטה, שם]].

<sup>6</sup> כן נוקט האבני נזר [א"ח סי' תכה] מסברה, אך הוא מביא את הספרי בו מפורש שלא כדבריו. אמנם, על פי דברינו, מסתבר שדברי הספרי אמורים לפי השיטה החולקת על רבי עקיבא.

<sup>7</sup> וכן כותב הרמב"ם בספר המצוות [מ"ע נט], וכן עולה מדבריו בהלכות תעניות [פ"א ה"א] שהובאו לעיל. [ייתכן והרמב"ם פוסק כרבי עקיבא, וייתכן שהוא מפרש את הדרשות הקודמות בספרי באופן אחר, ולשיטתו דברי רבי עקיבא אינם שניים במחלוקת].

מבואר מדבריו, שהתקיעה בתעניות אינה כלולה במצות "וכי תבואו מלחמה בארצכם... והרעותם בחצוצרות", והיא אינה נעשית כדי להעלות את זיכרונו לפני ה', אלא כדי לכנס את העם<sup>8</sup>. מכך נראה, כי לשיטתו מצוות התורה אמורה רק בשעת מלחמה ולא בכל שעת צרה<sup>9</sup>.

הבנות אלו משליכות על מחלוקת הראשונים האם בתעניות תוקעים בגבולין בשופרות או בחצוצרות.

בעל המאור מביא את סוגיית הגמרא בראש השנה:

רב פפא בר שמואל סבר למיעבד עובדא כמתניתין. אמר ליה רבא: לא אמרו אלא במקדש. תניא נמי הכי, במה דברים אמורים במקדש, אבל בגבולין מקום שיש חצוצרות אין שופר, מקום שיש שופר אין חצוצרות. [ר"ה כז.]

מן הגמרא עולה שבתעניות בגבולין תוקעים בחצוצרות ללא שופר.

לאור סוגיה זו תמה בעל המאור על תשובת הגאונים בה מובא מנהג לתקוע בתענית בשופר:

ואני תמה ממה שראיתי בתשובת הגאונים: נהגו לתקוע בתענית בשופר, ולפי משנה זו נראה לנו שאין לנו לתקוע בתעניות בגבולין אלא בחצוצרות. [המאור הקטן ר"ה ו.]

בשיטתו נוקט הרמב"ם הכותב שיש לתקוע בתעניות בחצוצרות:

ובימי התעניות האלו זועקין בתפלות ומתחננים ומריעין בחצוצרות בלבד, ואם היו במקדש מריעין בחצוצרות ובשופר, השופר מקצר והחצוצרות מאריכות, שמצות היום בחצוצרות. ואין תוקעין בחצוצרות ושופר כאחד אלא במקדש, שנאמר 'בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'". [הל' תעניות פ"א ה"ד]

הרמב"ן [מלחמות, שם; חידושים למסכת תענית טו. "וקשיא לן..."; דרשה לראש השנה] חולק על בעל המאור מכוח סוגיית הגמרא במסכת תענית:

במאי מתריעין? רב יהודה אמר: בשופרות, ורב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אמר: בעננו. [תענית יד.]

מפורש בסוגיה זו שבתעניות מתריעין בשופרות, וכתשובת הגאונים<sup>10</sup>.

הרמב"ן מביא ירושלמי, בו מפורש שבגבולין תוקעים בשופר ולא בחצוצרות:

קומי רבי יהושע בן לוי תקעין בתעניתא. רבי יוסה בעי: ויתקעון קומיי בחצוצרתא? ולא שמיע דתני, חצוצרות במקדש ואין חצוצרות בגבולין. [ירושלמי ר"ה פ"ג ה"ד]

ביישוב המקורות השונים כותב הרמב"ן:

ולפי זה יש לי לדחוק ולומר, דחצוצרות ליתנהו בגבולין אלא בשעת מלחמה, דכתיב 'כי תבואו מלחמה', חצוצרות בכנופיא דכל ישראל כתיב, הילכך במקדש בתעניות דהיא כנופיא דכל ישראל מצות היום בחצוצרות, ובשופר נמי תוקעין משום דכתיב 'בחצוצרות וקול שופר

<sup>8</sup> כנראה רש"י מבסס את פירושו על דברי הגמ' [ר"ה כז.]: "איבעית אימא כל כינופיא דכסף", ממנה עולה כי התקיעה בחצוצרות נעשית כדי לכנס את העם. אולם, מדברי הרמב"ן בדרשתו לראש השנה עולה ביאור אחר: "דחצוצרות בכינופיא דכל ישראל כתיב". לדבריו, כוונת הגמ' אינה שהתרועה בחצוצרות נעשית כדי לכנס את העם, אלא שמריעים בחצוצרות רק בכינוס כל העם.

<sup>9</sup> ייתכן ורש"י פוסק כשיטת תנא קמא בספרי, וייתכן ולשיטתו דברי רבי עקיבא, שיש להריע על כל צרה, הם אסמכתא בעלמא.

<sup>10</sup> הרמב"ן [בחיידושי, שם] מציע שתי דרכים ביישוב סוגיה זו לשיטת בעל המאור: "דהאי תנא במקדש קאי דאיכא שופרות בתענית, ומשום דבעא למיתנא 'סימן לדבר יריחו'... נקט הכי... עוד יש לומר, דלא קפיד תנא למיקרי שופרא לחצוצרתא, דאישתני שמיהו, ולא אתא אלא לאפוקי התרעה בפה".

הריעו לפני המלך ה", אבל בגבולין בשעת מלחמה בחצוצרות בלבד תוקעין ומתפללין כסדר התעניות, כדאמרינן בגמרא: 'לפי שאין אומרינן זכרונות ושופרות אלא בראש השנה וביובל ובשעת מלחמה', אלמא בשעת מלחמה אומר זכרונות ושופרות, ותוקעין בחצוצרות דקראי נינהו. הא בשאר תעניות, התרועה גמרינן בהו, אבל בשופרות הוא דומיא דראש השנה.

[רמב"ן תענית טו.]

לדבריו, מריעים בחצוצרות רק ב"כנופיא דכל ישראל". בשל כך, במלחמה, שזו צרה של כל ישראל, מריעים בחצוצרות. כמו כן, במקדש, שהוא מקום "כנופיא דכל ישראל", תוקעים בחצוצרות גם בתעניות. לעומת זאת, בתעניות בגבולין תוקעים בשופרות.

שיטת הרמב"ם, שבתעניות תוקעים בחצוצרות, מבוססת על שיטתו העקרונית, כי המצוה להריע בחצוצרות אמורה ביחס לכל שעת צרה<sup>11</sup>. גם בדברי הרמב"ן מפורש כי בכל שעת צרה קיימת המצוה לזעוק ולהריע, אלא שלשיטתו המצוה להריע שלא "בכנופיא דכל ישראל" צריכה להיעשות בשופרות. לעומת זאת, מדברי הרשב"א עולה שיטה שונה.

ביחס לתקיעה בחצוצרות במקדש כותב הרשב"א:

הא דאמר רבי לוי של כל השנה בפשוטין, תמיה לי, רבי לוי דאמר כמאן, דהא תנא קמא דמתני' בכפופין קאמר, ורבי יהודה לא משמע דפליג אלא בשל ראש השנה ושל יובל, הא בשל תעניות לא. ושמא רבי לוי לאו דוקא פשוטין קאמר, אלא אפילו בפשוטין, לאפוקי דלא בעינן דוקא בכפופין כראש השנה ויובל. ואי נמי בפשוטין דוקא, להיכירא בעלמא דאינו אלא לכנופיא. [רשב"א ר"ה כו. ד"ה הא דאמר]

מבואר בדבריו כי התרועה בחצוצרות בשעת צרה היא "לכינופיא". מכאן שהרשב"א סובר – כשיטת רש"י שהובאה לעיל – כי המצוה להריע בחצוצרות קיימת בשעת מלחמה בלבד. ואכן, הרשב"א בתחילת דבריו מאמץ את שיטתו ההלכתית של הרמב"ן, אך מדבריו עולה שהוא מעניק לה הסבר שונה:

בגבולין בתענית בשופר היו תוקעין ואין חצוצרות לעולם בתענית אלא במקדש. ולפי זה הא דקתני 'מקום שיש חצוצרות אין שופר', היינו בשעת מלחמה, כדכתיב 'והרעותם בחצוצרות'. אחר כך מצאתי כך לרמב"ן נ"ר בליקוטיו. [רשב"א ר"ה כז. ד"ה תניא]

הרשב"א מבחין בין מלחמה לתענית: במלחמה תוקעים בחצוצרות ואילו בתעניות בשופרות. אמנם, בניגוד לרמב"ן, הרשב"א מביא נימוק רק לכך שבמלחמה תוקעים בחצוצרות: "כדכתיב 'והרעותם בחצוצרות'", ואינו מבאר מדוע בתעניות הדין שונה. נראה מכך כי לשיטתו מצות התרועה אמורה לגבי שעת מלחמה בלבד, ולכן בתעניות, בה התקיעות נעשות כחלק מהתפילה, יש לתקוע בשופר ולא בחצוצרות<sup>12</sup>.

הבנה זו נראית גם מהמשך דברי הרשב"א, בהם מציע הרשב"א שיטה שונה בביאור הגמרא בתענית דלעיל:

ועוד אפשר לי לומר, דהא דתניא 'מקום שיש שופר' וכו', לאו עיכובא הוא לתעניות שלא יהא אלא בחצוצרות, אלא לומר שאין תוקעין בגבולין בשנים בשופר וחצוצרות אלא באחד מהן. והילכך, בראש השנה ויובל שיש שופר על כל פנים בגבולין, שמצות היום מן התורה, בשופר אין חצוצרות. ובתעניות אם יש שם חצוצרות אין שופר ואם יש שם שופר אין חצוצרות, ולא שיהא החיוב על כל פנים בתעניות בגבולין בחצוצרות, אלא שלא יהו שם שופר וחצוצרות... וכל שהוא תוקע בשופר בגבולין, בין בחובה כראש השנה ויובל, בין בבחירה כתעניות שאילו רצה לתקוע בזה או בזה עושה ותקע בשופר, לא יביא לשם

<sup>11</sup> אמנם, מדברי בעל המאור [ר"ה ז. ד"ה אמר רבא] נראה שההרעה בחצוצרות בתעניות אינה מצוה מן התורה.  
<sup>12</sup> ואכן, הרשב"א [ר"ה כו. ד"ה הא דאמר] מגדיר כי החצוצרות במקדש בתעניות – "אינו אלא לכנופיא".

חצוצרות... ומעתה בגבולין שהנהיגו בשופר שהוא יותר מצוי הרשות בידן, ובלבד שלא  
[שם] ביאו שם חצוצרות. כן נראה לי.

לדברי הרשב"א, הגמרא בתענית מלמדת שבגבולין אין תוקעים בשופר ובחצוצרות כאחת. בשל  
כך, בראש השנה, בו חובה לתקוע בשופר, אין לצרף אליו חצוצרות; ובתעניות, בהן אין חובה על  
תקיעה במין מסוים, ניתן לבחור האם לתקוע בשופר או בחצוצרות, ובכל אופן אין לתקוע בגבולין  
בשניהם יחד. מסתבר כי דבריו מבוססים על שיטתו העקרונית, שכלל אין חובה על התקיעה  
בתעניות, ולכן קיימת אפשרות להחליט במה לתקוע – בשופר או בחצוצרות<sup>13</sup>.

מדברי ספר החינוך עולה שיטה נוספת בגדר מצות החצוצרות. החינוך מונה – בעקבות הרמב"ם  
[ספר המצוות מ"ע נט] – את מצות החצוצרות בתעניות ובשעת צרה כמצוה אחת:

לתקוע בחצוצרות במקדש בכל יום בהקריב כל קרבן, וכמו כן בשעת הצרות, שנאמר 'וכי  
תבאו מלחמה' וגו'. וכתוב אחריו גם כן: 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם  
ותקעתם בחצוצרות על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם' וגו'. [ספר החינוך מצוה שפד]

החינוך מוסיף וכותב:

ונוהגת מצוה זו בזמן הבית, בכהנים שעליהם המצוה לתקוע בחצוצרות, וכענין שכתוב בהן  
במסע המחנות 'ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות'... ואם עברו על זה הכהנים ולא תקעו  
בשעת הקרבן, וכן אם לא תקעו בעת הצרה, ביטלו עשה זה. [שם]

מדבריו עולה כי, בדומה למצות התקיעה על הקרבן, גם מצות התרועה בחצוצרות בשעת צרה  
מוטלת על הכהנים<sup>14</sup>.

הבנה עקרונית זו, הקושרת בין התקיעה על הקרבן לתרועה בשעת מלחמה, מפורשת בדברי  
החזקוני:

והיו לכם לזכרון – שהרי יום שמחתכם, דהיינו במועדיכם, ותקעתם על עולותיכם.  
וכשתתקעו ותריעו למלחמה יזכור לכם זכות הקרבנות ונושעתם. [חזקוני במדבר י, י<sup>15</sup>]

לדבריו, התרועה בחצוצרות בשעת מלחמה באה להזכיר את זכות הקרבנות, בהם תוקעים  
בחצוצרות ומעלים את זכרונם של ישראל לפני ה'<sup>16</sup>.

וכן כותב רבי אברהם אבן עזרא בספרו 'יסוד מורא':

וציווה להריע בחצוצרות על העולות להיות לזיכרון בהריעם במלחמה.

[יסוד מורא שער שמיני]<sup>17</sup>

<sup>13</sup> אמנם, העמק ברכה [תענית אות ה] טוען כי גם לשיטת הרשב"א קיימת חובה מן התורה להריע בתעניות, אלא שהתורה  
לא קבעה במה להריע. [וכן נראה מדברי המגן אברהם [תקעו, א]].

<sup>14</sup> עיי' מנחת חינוך [שם, אות א] המעיר שהרמב"ם אינו כותב בהלכות תעניות שהתקיעות נעשות על ידי הכהנים.

<sup>15</sup> וכן כותב הבכור שור [שם, ט].

<sup>16</sup> הבנה מעין זו משתמעת מדברי הרמב"ם בספר המצוות [מ"ע נט], הכורך את מצות התרועה בחצוצרות בשעת צרה עם  
מצות התקיעה בחצוצרות בשעת הקרבת הקרבנות ומונה אותן כמצוה אחת. כן נראה מדברי הרמב"ם במניין המצוות  
הקצר שבפתיחת 'משנה תורה': "לתקוע בחצוצרות על הקרבנות ובשעת הצרות". אמנם, בפתיחה להלכות תעניות  
מגדיר הרמב"ם את המצוה באופן שונה: "לזעוק לפני ה' בכל עת צרה גדולה שלא תבוא על הציבור", וכעין זה כותב  
הרמב"ם בהלכות תעניות [פ"א ה"א]: "מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבוא על הציבור",  
ואינו מזכיר את מצות התקיעה על הקרבנות. ועיי' מגיד משנה [שם] התמה, על פי דברי הרמב"ם הללו, מדוע מצות  
התקיעה על הקרבנות נמנית כמצוה אחת עם המצוה לזעוק ולהריע בשעת צרה, וייתכן ושינויים אלו מלמדים שהרמב"ם  
בהלכות תעניות חזר בו מתפיסתו שבספר המצוות, ואכמ"ל.

<sup>17</sup> וכן כותב האבן עזרא [תהילים כ, ז] בביאור הכתוב "יזכור כל מנחתך ועולתך ידשנה סלה": "יזכור – למה יעזרך, כי  
יזכור כל מנחותיך. וזהו הכתוב בתורה 'ונזכרתם ונושעתם'."

מן האמור עולות שלוש הבנות במהות מצות התרועה בחצוצרות:

- א. מצוה להריע בשעת מלחמה תרועה המבטאת את מלכות ה' ומציאותו.
- ב. מצוה לזעוק ולהריע לפני ה' על כל צרה.
- ג. מצוה להזכיר את זכות הקרבנות בשעת צרה.

מלבד המחלוקות שהובאו לעיל, ההבנות השונות משליכות גם על קיום המצוה בזמן הזה. המגן אברהם תמה מדוע איננו תוקעים בעת צרה:

ואני תמה למה אין אנו נוהגין לתקוע בעת צרה. ואף על פי שאין תענית ציבור בבבל, מכל מקום הלא מדאורייתא מצוה לתקוע בלא תענית. [מגן אברהם הקדמה לסי' תקעו]

תמיהתו זו מבוססת על ההבנה השנייה, בה נוקטים הרמב"ם וסיעתו, על פיה קיימת מצוה מן התורה להריע בחצוצרות על כל צרה. אמנם, לפי ההבנה הראשונה, העולה מדברי רש"י, נראה שקושיה מעיקרא ליתא: המצוה אמורה ביחס לשעת מלחמה בלבד, ואין חובה לתקוע בשעת צרה<sup>18</sup>. לפי ההבנה השלישית, נראה כי מצוה זו קיימת דווקא בזמן המקדש, בו התקיעות מזכירות את זכות הקרבנות, ואילו בזמן הזה בעוונותינו מצוה זו אינה שייכת<sup>19</sup>.

מדברי הריטב"א עולה טעם חדש מדוע, לפי השיטה שהתרועה נעשית בחצוצרות, בימינו לא מריעים בעת צרה:

ולפי סברא זו נהגו בצרפת שלא לתקוע לעולם בתענית צבור, כיון שאין לנו חצוצרות.

[ריטב"א תענית יד. ד"ה מיהו איכא]

האגרות משה נשאל על דברי הריטב"א – "וכי אין אנו יכולים לעשות חצוצרות של כסף". האגרות משה משיב:

הנה לעניות דעתי משמע, שלהסוברים שהתקיעה היא בחצוצרות צריך דוקא באלו החצוצרות שנעשו לתקוע בהם במקדש דוקא. דלכן ניחא מה שכלל הרמב"ם למצוה אחת התקיעות שבשעת הקרבנות והתקיעות שבעתות הצרות בספר המצות מ"ע נ"ט ובמניין המצות בתחלת החבור של היד החזקה... משום דצריך דוקא חצוצרות שבמקדש, לכן מפרש שהיא המצוה מה לעשות בחצוצרות שציותה תורה לעשות, שהוא ממילא מצוה אחת כל מה שתוקעין בהן. [אגרות משה או"ח ח"א סי' קסט]

לדבריו, יש להריע בשעת צרה באותן החצוצרות המשמשות לתקיעות על הקרבנות, ולכן מצוה זו אינה יכולה להתקיים בזמן הזה<sup>20</sup>. דברים אלו מסתברים לפי ההבנה שהמצוה להריע בשעת צרה קשורה במהותה למצות התקיעה בחצוצרות על הקרבן (כהבנה השלישית דלעיל) – התרועה בחצוצרות אמורה להזכיר את זכות הקרבנות עליהם תוקעים, ולכן יש להריע בחצוצרות המשמשות לתקיעה על הקרבנות<sup>21</sup>.

בשולי הדברים נעיר שתי הערות:

- א. הפרי מגדים [תקעו, א] מציע לבאר כי בזמן הזה אין תוקעים הואיל והמצוה נאמרה רק ביחס לצרת הציבור – "שמא דווקא בארץ ישראל, כמו שכתב 'בארצם', וחס ושלוש כשיש צער

<sup>18</sup> אמנם נראה שיש בכך מצוה מדרבנן, להתריע על הצרות, וביחס לכך תמיהת המגן אברהם עומדת במקומה. וכן עולה מדברי החינוך [מצוה שפד]: "ונוהגת מצוה זו בזמן הבית, בכהנים שעליהם המצוה לתקוע בחצוצרות".

<sup>19</sup> עיי' בדברי הגר"ש אלישיב [קובץ תשובות ח"ב סי' לג] הדין בדברי האגרות משה.

<sup>21</sup> נראה שהבנה עקרונית זו עומדת ביסוד דברי המור וקציעה [סוסי' תקעו]: "גם אין המצוה אלא בכהנים ובחצוצרות, והאידיא ליכא כהנים מיוחסים, ולא חצוצרות של תורה, משום הכי מסתברא דאפילו בארץ ישראל ליתא מצוה השתא, ולא שמענו שנהגו כן בארץ ישראל בזמן הזה".

על הרוב, אז הוא מצות עשה, מה שאין כן קהל אחד כיחידים דמיין, ומשום הכי אין תוקעין היום<sup>22</sup>. בעזרת ה' נעסוק בכך בשיעורים הבאים, בגדר הדין ש"אין תענית ציבור בבבל".

ב. רבי ירוחם פישל פערלא [ביאור לסהמ"צ לרס"ג סוף מ"ע טז] טוען כי כלל אין מצוה להריע בחצוצרות בשעת צרה. לדבריו, הכתוב "וכי תבואו מלחמה... והרעותם בחצוצרות" אינו מהווה ציווי אלא הבטחה: "שהבטיחנו הכתוב דבזה נזכר לפני ה' ויושיענו מצרותינו".

בעזרת ה' בשיעור הבא נעסוק בסוגי התעניות השונות.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

[lshlomo26@gmail.com](mailto:lshlomo26@gmail.com)

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

---

<sup>22</sup> טענה מעין זו מובאת בדברי הרמב"ן בדרשתו לראש השנה, והוא דוחה אותה.